Рецензію отримано
Голова разової
спеціалізованої вченої
ради ДФ 26.133.131
22.06.2026 р. (Л.Л. Хоружа)

Голові разової
спеціалізованої вченої ради
ДФ 26.133.131
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка
доктору педагогічних наук,
професору
Людмилі Леонідівні Хоружій

РЕЦЕНЗІЯ
офіційного рецензента, доктора педагогічних наук, професора
Братко Марії Василівни
на дисертаційну роботу Мозгової Ярослави Павлівни
«Організаційно-педагогічні умови подолання освітніх втрат на рівні загальної середньої освіти в Україні в умовах війни та відбудови»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»

Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із планами відповідних галузей науки. Актуальність дисертаційного дослідження Я. П. Мозгової зумовлена безпрецедентними викликами, що постали перед українською загальною середньою освітою внаслідок тривалої російсько-української війни, масового вимушеного переміщення дітей і педагогів, руйнування освітньої інфраструктури, перерв у навчанні, тривалого дистанційного та змішаного форматів освітнього процесу, а також психоемоційного виснаження учасників освітнього процесу. У цих умовах освітні втрати перестали бути лише вузькою дидактичною проблемою і набули значення одного з ключових чинників збереження людського капіталу, освітньої справедливості, соціальної згуртованості та майбутнього відновлення України.

Вагомість теми посилюється тим, що освітні втрати в Україні мають комплексний і кумулятивний характер: вони стосуються не тільки зниження предметних результатів навчання, а й метапредметних, соціально-комунікативних, психоемоційних складників розвитку здобувачів освіти. Їхні наслідки виявляються на індивідуальному, інституційному та національному рівнях, що потребує не фрагментарних заходів, а цілісних організаційно-педагогічних рішень, узгоджених з освітньою політикою, практикою закладів освіти, професійним розвитком педагогів, цифровою інфраструктурою та партнерською взаємодією.

Тема дисертації безпосередньо корелюється з пріоритетами державної освітньої політики воєнного та післявоєнного відновлюваного періодів, завданнями забезпечення безперервності освіти, подолання освітніх розривів, підтримки дітей та юнацтва з прифронтових, деокупованих, тимчасово окупованих територій, здобувачів освіти із числа внутрішньо переміщених осіб та здобувачів освіти, які перебувають за кордоном. Особливо важливим є те, що авторка розглядає проблему

не лише в контексті реагування на кризу, а й у перспективі стратегічного відновлення та підвищення стійкості системи загальної середньої освіти.

Дисертацію виконано відповідно до наукової теми кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Факультету педагогічної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка «Інноваційність розвитку вищої педагогічної освіти у міждисциплінарному вимірі» (державний реєстраційний номер 0121U000123). Тема дисертації затверджена Вченою радою Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (протокол № 6 від 25 квітня 2024 р.). Отже, обрана тема є своєчасною, суспільно значущою, науково обґрунтованою та безпосередньо пов'язаною з актуальними завданнями педагогічної науки й освітньої практики.

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації. Дисертаційна робота Я. П. Мозгової є самостійним, цілісним і логічно вибудуваним дослідженням, у якому здійснено теоретичне обґрунтування організаційно-педагогічних умов подолання освітніх втрат на рівні загальної середньої освіти в Україні в умовах війни та відбудови. Найбільш істотними науковими результатами дисертації вважаю такі.

По-перше, авторкою з'ясовано сутність, структуру та взаємозв'язок ключових понять проблеми освітніх втрат у національному й міжнародному академічному дискурсі. Позитивно оцінюється прагнення дисертантки не обмежитися механічним перекладом англомовного поняття learning loss, а вибудувати українське термінологічне поле, у якому співвіднесено поняття «освітні втрати», «навчальні втрати», «навчальні прогалини», «освітні розриви». Запропоноване авторське тлумачення освітніх втрат як інтегрованого педагогічного поняття, що позначає процес і результат негативних змін в освітній сфері на індивідуальному, інституційному та національному рівнях, є методологічно продуктивним і відповідає складності досліджуваного явища.

По-друге, у роботі уточнено класифікацію освітніх втрат, що охоплює предметні, метапредметні, соціально-комунікативні та психоемоційні втрати. Такий підхід дає змогу вийти за межі суто когнітивного розуміння проблеми та врахувати мотиваційні, емоційні, комунікативні й соціальні аспекти навчання, особливо значущі для дітей, які тривалий час навчаються в умовах небезпеки, переміщення, дистанційної ізоляції або освітньої фрагментації.

По-третє, дисертанткою систематизовано міжнародний досвід подолання освітніх втрат і проаналізовано провідні міжнародні рамки та практики: RAPID, INEE Minimum Standards, Teaching at the Right Level, High-Impact Tutoring, Accelerated Basic Education, інструменти моніторингу навчального прогресу. Важливо, що авторка не переносить зарубіжний досвід на український ґрунт прямолінійно, а аналізує можливості й межі його адаптації до умов сучасного стану освітньої системи, активної фази війни та перспективної відбудови.

По-четверте, у дисертації охарактеризовано нормативно-правовий контекст функціонування загальної середньої освіти в Україні в умовах війни та відбудови.

Заслуговує на увагу виокремлення двох етапів нормативного реагування держави: захисного нормативного каркасу 2014–2022 років і чотирирівневої архітектури нормативного регулювання з лютого 2022 року, що охоплює оперативне реагування, стратегічне планування відновлення та оновлення змісту освіти, регулювання в умовах тривалого воєнного стану, середньострокове стратегічне планування.

По-п'яте, авторкою визначено основні тенденції розвитку загальної середньої освіти України в умовах збройної агресії: зменшення контингенту здобувачів освіти та інституційної мережі закладів загальної середньої освіти; трансформацію форм організації освітнього процесу, зокрема появу метрошкіл, підземних шкіл, цифрових освітніх центрів; фрагментацію навчального досвіду різних категорій здобувачів освіти; територіальну та соціально-демографічну диференціацію освітніх результатів; інтенсифікацію психоемоційних чинників впливу на учасників освітнього процесу.

По-шосте, істотним результатом роботи є проведення емпіричного дослідження у трьох прифронтових областях України – Харківській, Сумській та Донецькій. Діагностичне тестування здобувачів освіти, опитування педагогічних працівників і контент-аналіз відкритих відповідей дали змогу виявити реальний характер прояву освітніх втрат, їх предметну, регіональну, гендерну й рівневу диференціацію, а також потреби педагогів у практичних інструментах роботи. Позитивним є розміщення анонімізованих емпіричних даних у відкритому репозиторії Zenodo, що підсилює прозорість і відтворюваність дослідження.

По-сьоме, центральним авторським результатом дисертації є обґрунтування комплексу організаційно-педагогічних умов подолання освітніх втрат у загальній середній освіті. Запропонована система охоплює сім взаємопов'язаних умов: гнучку організацію освітнього процесу; діагностично орієнтоване управління; впровадження компенсаторних та надолужувальних практик; психолого-педагогічну підтримку здобувачів освіти; підвищення професійної готовності педагогічних працівників; ресурсно-цифрове забезпечення освітнього процесу; міжінституційну та міжсекторальну взаємодію. Їх об'єднано у п'ять кластерів і співвіднесено з чотирма рівнями реалізації: державним, регіональним/громадським, рівнем закладу освіти та індивідуальним рівнем здобувача освіти.

По-восьме, у роботі розроблено тристадійну дорожню карту реалізації комплексу організаційно-педагогічних умов (стабілізація, адаптація, трансформація) із визначенням критеріїв переходу між етапами, індикаторів ефективності та можливих ризиків. Це посилює операційність запропонованої системи та її відтворювальність для використання в широкій управлінській і педагогічній практиці.

У цілому наукові результати дисертації мають ознаки новизни, є взаємопов'язаними, підпорядкованими меті й завданням дослідження та становлять вагомий внесок у розвиток теорії і практики загальної середньої освіти в умовах війни та відбудови.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, є достатньо обґрунтованими. Це забезпечується передусім цілісністю логіки дослідження: від термінологічного аналізу та систематизації міжнародного досвіду – до аналізу нормативного й стратегічно-методичного контексту, емпіричної діагностики стану освітніх втрат, обґрунтування комплексу організаційно-педагогічних умов і розроблення рекомендацій для ключових груп стейкхолдерів.

Теоретичну базу дослідження становить репрезентативний масив джерел із проблем освітніх втрат, навчальних розривів, освіти в надзвичайних ситуаціях, відновлення навчання, освітньої стійкості, міжнародних порівняльних досліджень, управління освітою в умовах кризи, цифровізації освіти, психосоціальної підтримки та професійного розвитку педагогів. Список використаних джерел налічує 373 найменування, значна частина яких іноземними мовами, що дає змогу авторці ґрунтовно співвіднести український контекст із міжнародною доказовою базою.

Обґрунтованість результатів посилюється використанням комплексу методів дослідження: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, систематизації, бібліометричного аналізу, контент-аналізу нормативних актів, порівняльного аналізу міжнародного досвіду, анкетування педагогічних працівників, діагностичного тестування учнів, кількісної та якісної обробки емпіричних даних, методів математичної статистики. Такий методичний інструментарій відповідає поставленій меті й дозволяє дослідниці поєднати теоретичний, аналітичний, емпіричний та рекомендаційний компоненти.

Важливим є те, що авторка чітко окреслює межі емпіричного компонента дослідження: він локалізований у трьох прифронтових областях України та виконує ілюстративно-верифікаційну функцію щодо теоретично обґрунтованих положень. Така методологічна чесність свідчить про коректність інтерпретації результатів і недопущення надмірного статистичного узагальнення.

Висновки дисертації загалом логічно випливають із проведеного аналізу та співвіднесені з поставленими завданнями. Рекомендації для органів державної влади, місцевого самоврядування, керівників закладів освіти, педагогів, міжнародних організацій і донорів мають достатню аргументаційну основу та практичну спрямованість.

Значення для науки і практики отриманих автором результатів. Наукове значення дисертаційного дослідження полягає у поглибленні теоретичних засад дослідження освітніх втрат як складного педагогічного явища, що охоплює індивідуальний, інституційний та національний рівні. Робота розширює український науковий дискурс про освітні втрати в умовах війни, пропонує понятійно впорядковану систему, обґрунтовує класифікацію освітніх втрат і розробляє комплекс організаційно-педагогічних умов їх подолання.

Вагомим для науки є також системне зіставлення українських реалій із міжнародними рамками й практиками відновлення навчання. Дисертація

демонструє, що Україна перебуває в унікальній ситуації одночасного функціонування освітньої системи в умовах активного конфлікту, реформування та стратегічного планування відбудови, тому потребує не копіювання міжнародного досвіду, а його критичної адаптації.

Практичне значення результатів є очевидним. Розроблені авторкою програма підвищення кваліфікації педагогічних працівників «12 кроків до подолання освітніх втрат», відеолекція «Освітні втрати» у межах курсу «Базовий: Відновлення освіти на деокупованій території», навчальні матеріали для подолання освітніх втрат на рівні початкової освіти, рекомендації для різних груп стейкхолдерів можуть бути використані у практиці органів управління освітою, закладів загальної середньої освіти, системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників, громадських і міжнародних освітніх ініціатив.

Практичну цінність має і запропонована авторкою дорожня карта реалізації організаційно-педагогічних умов, адже вона дозволяє розглядати подолання освітніх втрат не як короткострокову кампанію, а як поетапний процес – від стабілізації до адаптації й трансформації освітньої системи.

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації. Результати дисертаційного дослідження доцільно використовувати: у розробленні державних і регіональних стратегій мінімізації та подолання освітніх втрат; у діяльності органів місцевого самоврядування та управлінь освіти щодо планування підтримки закладів загальної середньої освіти; у практиці керівників закладів освіти для організації діагностики, моніторингу, диференційованої підтримки та психолого-педагогічного супроводу учнів; у системі післядипломної педагогічної освіти та підвищення кваліфікації вчителів; у діяльності громадських і міжнародних організацій, що реалізують програми відновлення навчання, тьюторингу, літніх шкіл, цифрових освітніх центрів, підтримки здобувачів освіти із прифронтових і деокупованих територій. Окремо варто рекомендувати використання напрацювань дисертації у подальших дослідженнях проблем освітньої стійкості, адаптації міжнародних рамок відновлення навчання до українського контексту, розроблення національної системи моніторингу освітніх втрат, підготовки педагогів до роботи з гетерогенними класами та травма-інформованого освітнього середовища.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність. Дисертаційна робота Я. П. Мозгової є завершеним самостійним науковим дослідженням. Її структура відповідає меті, завданням, об'єкту та предмету дослідження. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний текст дисертації викладено на 201 сторінці, загальний обсяг роботи становить 322 сторінки. У роботі вміщено 3 таблиці; список використаних джерел налічує 373 найменування, із них 238 – іноземними мовами.

Зміст дисертації характеризується внутрішньою логікою, послідовністю викладу та достатнім рівнем систематизації матеріалу. Теоретичний, нормативно-аналітичний, емпіричний і практико-рекомендаційний компоненти дослідження

взаємопов'язані. Позитивно оцінюється те, що авторка не обмежується констатацією проблеми освітніх втрат, а пропонує конкретну систему організаційно-педагогічних умов, механізми їх реалізації, індикатори ефективності та рекомендації для різних категорій стейкхолдерів.

Мовностилістично дисертація загалом витримана в науковому стилі. Робота справляє враження завершеної кваліфікаційної праці, у якій відображено власну дослідницьку позицію авторки та її здатність до самостійного аналізу складної, суспільно значущої педагогічної проблеми.

Зміст окремих розділів дисертаційної роботи. У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методологічну основу, методи дослідження, джерельну й теоретичну базу, наукову новизну, практичне значення, наведено відомості про апробацію, публікації, структуру та обсяг роботи. Вступ виконує належну програмно-методологічну функцію і задає логіку всього дослідження.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження подолання освітніх втрат у загальній середній освіті» здійснено термінологічний аналіз, розкрито сутність, структуру та взаємозв'язок ключових понять, систематизовано стан дослідженості й міжнародний досвід, обґрунтовано методологічну модель дослідження. Цінним є поєднання українського й міжнародного дискурсів та намагання авторки сформувати понятійно чітке поле дослідження.

У другому розділі «Стратегічно-методичний контекст подолання освітніх втрат в Україні в умовах війни» проаналізовано нормативну базу функціонування загальної середньої освіти, форми, режими й моделі організації навчання, а також зміст освіти як інструмент забезпечення безпеки, національної ідентичності та подолання освітніх втрат. Позитивно оцінюється виокремлення тенденцій розвитку загальної середньої освіти в умовах збройної агресії та аналіз інноваційних українських практик – метрошкіл, підземних шкіл, цифрових освітніх центрів, літніх шкіл та інтенсивів.

У третьому розділі «Організаційно-педагогічні умови подолання освітніх втрат у загальній середній освіті в Україні в умовах війни та відбудови» обґрунтовано підходи до вимірювання освітніх втрат, подано результати емпіричної діагностики в Донецькій, Сумській і Харківській областях, розроблено систему організаційно-педагогічних умов та сформульовано рекомендації для п'яти груп стейкхолдерів. Саме цей розділ є концептуальним і прикладним ядром дисертації, оскільки в ньому представлено основний авторський внесок.

У загальних висновках узагальнено результати виконаного дослідження відповідно до поставлених завдань. Висновки відображають зміст роботи, є логічними, аргументованими та корелюють з основними положеннями дисертації.

Повнота викладу основних результатів дисертаційної роботи в опублікованих працях.

Зміст і результати дисертаційного дослідження висвітлено у 20 наукових працях, з яких 5 опубліковано у наукових фахових виданнях України, 2 – у наукових

виданнях України, 13 – у матеріалах міжнародних наукових конференцій. Тематика публікацій відповідає змісту дисертації та охоплює ключові аспекти дослідження: стан дослідженості проблеми освітніх втрат, мінімізацію освітніх втрат і розривів в умовах війни, освітній контент як інструмент подолання втрат, стандарти міжнародних організацій у програмах надолуження, розвиток компетентностей педагогів, національні стратегії подолання освітніх втрат, організаційно-педагогічні умови як чинник розвитку людського капіталу.

Отже, основні положення та результати дисертації пройшли належну апробацію й достатньо повно представлені в наукових публікаціях авторки.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертаційна робота Я. П. Мозгової має самостійний характер. У тексті дисертації зазначено, що використання ідей, результатів і текстів інших авторів супроводжується відповідними посиланнями на джерела. За результатами автоматизованої перевірки на плагіат із використанням спеціалізованого програмного засобу «StrikePlagiarism» коефіцієнт подібності в дисертації становить 4,13 %, а в 7 наукових публікаціях — від 0,25 % до 2,19 %. Експертна оцінка засвідчує, що дисертація і наукові публікації виконані самостійно, не містять академічного плагіату, фальсифікації, фабрикації чи самоплагіату. Це дає підстави стверджувати про дотримання здобувачкою вимог академічної доброчесності та норм наукової етики.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Позитивно оцінюючи науковий рівень дисертаційної роботи Я. П. Мозгової, вважаю за доцільне висловити окремі зауваження та міркування, що мають переважно дискусійний і рекомендаційний характер.

По-перше, у дисертації ґрунтовно розмежовано поняття «освітні втрати», «навчальні втрати», «освітні розриви», «навчальні прогалини». Водночас з огляду на активне використання англомовної термінології learning loss / learning losses у міжнародному дискурсі, окремі фрагменти роботи, особливо практичні рекомендації та англомовна анотація, могли б ще виразніше підкреслювати різницю між вужчим поняттям навчальних втрат і ширшим авторським поняттям освітніх втрат.

По-друге, емпірична частина дослідження є цінною, адже зосереджена на прифронтових областях як критичних кейсах прояву освітніх втрат. Разом із тим у подальших дослідженнях доцільно розширити емпіричну базу за рахунок порівняльних даних із відносно безпечних, тилових, деокупованих територій та територій із високою часткою учнів-ВПО. Це дозволило б точніше описати територіальні моделі освітніх втрат і перевірити універсальність запропонованих умов.

По-третє, система семи організаційно-педагогічних умов є змістовною та комплексною. Разом із тим для практиків корисним було б чіткіше виділення мінімального обов'язкового пакета умов для закладів освіти з обмеженими кадровими, фінансовими або цифровими ресурсами. Такий «базовий сценарій» міг би спростити впровадження результатів дослідження в громадах, які перебувають у різних безпекових і ресурсних умовах.

По-четверте, у рекомендаціях для стейкхолдерів представлено три часові горизонти та різні типи територій. Доцільно було б додатково конкретизувати відповідальність суб'єктів реалізації, орієнтовні ресурсні потреби та механізми міжвідомчої координації для кожного етапу дорожньої карти. Це зробило б запропоновані рекомендації ще більш придатними для управлінського планування.

Висловлені зауваження не заперечують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження, а радше окреслюють можливі напрями подальшого розвитку теми.

Висновок щодо відповідності дисертаційного дослідження встановленим вимогам. Дисертаційна робота Мозгової Ярослави Павлівни «Організаційно-педагогічні умови подолання освітніх втрат на рівні загальної середньої освіти в Україні в умовах війни та відбудови» є завершеним самостійним науковим дослідженням, у якому отримано науково обґрунтовані результати, що мають істотне значення для розвитку теорії і практики загальної середньої освіти, освітньої політики воєнного та відбудовчого періодів, професійного розвитку педагогів і організації системного подолання освітніх втрат.

За актуальністю теми, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням, ступенем обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, повнотою оприлюднення основних результатів, змістом та оформленням дисертаційна робота відповідає вимогам, встановленим до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії, зокрема Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44 (зі змінами), а також Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40.

Вважаю, що Мозгова Ярослава Павлівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки».

Офіційний рецензент – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Факультету педагогічної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Марія БРАТКО

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Код ЄДРПОУ 45307965
ВЛАСНИЙ ПІДПИС
Братко М. (ПІБ)
ЗАСВІДЧУЮ:
Пров. фах. ВК. (посада)
А. Малітько